

“Özyaşamöyküsünün Biçemi”: Sapma, İkilik-Birliktelik ve İtiraf lar

“*The Style of Autobiography*”: Deviation, Duality-Togetherness and Confessions

Mehmet Şamil Dayanç

Doktora Öğrencisi
Boğaziçi Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID: 0000-0002-2771-4228
samildayanc@gmail.com

Starobinski, Jean. *Eleştirel İlişki*. Çeviren Gülnihâl Gülmez. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
300 Sayfa
ISBN 978-975-08-1870-7

Mehmet Şamil Dayanç

“Özyaşamöyküsünün Biçemi”: Sapma, İkilik-Birliktelik ve *İtiraflar*

Öz

Jean Starobinski'nin bir tür tartışması şeklinde başlayan “Özyaşamöyküsünün Biçemi” başlıklı yazısı başlangıçta otobiyografiye dair çerçeve çizerken sonrasında betimselliğin dışına çıkarak türdeki değişime odaklanır. Yazıdaki betimsel tonun dışında “sapma olarak biçem” kavramının ortaya atılması yazıya bir önerme sunan boyut da kazandırır. Saint Augustinus ile birlikte Jean-Jacques Rousseau'nun tarihsel bir çizgi içerisinde ele alınması ise otobiyografideki kırılma anına işaret eder. Bu yazıda, “Özyaşamöyküsünün Biçemi” başlıklı metne yakından bakılarak hem Starobinski'nin türe dair çizdiği çerçeve aktarılacak hem de türün varlığı noktanın anlamı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Özyaşamöyküsü, sapma olarak biçem, Saint Augustinus, Jean-Jacques Rousseau, *İtiraflar*

Abstract

In his article “The Style of Autobiography,” Jean Starobinski starts with a discussion on genre, framing aspects of autobiography, before going beyond description to focus on change in autobiography. The introduction of the concept of “style as deviation” adds a propositional dimension to his article. By positioning Jean-Jacques Rousseau in a historical line with Saint Augustine, Starobinski marks a turning point in autobiography. This article looks closely at the section titled “The Style of Autobiography” to convey Starobinski's framework for the genre and reveal the significance of the place from which the genre emerged.

Keywords

Autobiography, style as deviation, Saint Augustine, Jean-Jacques Rousseau, *Confessions*

Giriş

Edebiyatın yaratıcı özerklik, özgünlük, biriciklik gibi vasıflarla sınırlandırılmadığı Romantik dönemin öncesinde “gerçek edebiyat”ın kapsamı türler nispetince çizilir. Terry Threadgold’un deyimiyle edebiyat türsel olanın içinde konumlandırılırken geri kalanlar politik broşürlerden, balatlardan, aşk romanlarından, eğlencelik kitaplardan oluşan “popüler kültür” ürünleridir. Bu havuzun içindeki metinler ne gerçek edebiyat olarak konumlandırılır ne de türlerin kapsamına dahil edilir.¹ Ne zaman ki edebiyatın kapsamı yaratıcılık, özgünlük, yaratıcı deha gibi kavramlarla donatılır işte o zaman türlerin anlamı değişime uğrar. Örneğin günümüzde tür kurmacası “tüketicilerin çeşitli sektörlerde ihtiyacını karşılamak amacıyla ve ticari bakımdan başarılı modelleri, bileşenleri ve formülleri tekrarlamak için sınırlı bir dereceye kadar farklılaşacağı ölçüde pazar baskıları tarafından yönetilen ‘popüler kültür’, kitle kültürü”² ile birlikte düşünülür. Ayrıca böylesi bir ortamda türleri ayırt edici vasıflarıyla tanımlamak pek de mümkün değildir. Örüntüler ihlallerden kaçamayacağı gibi genelgeçer tanımlar da türlerin ayırt ediciliğini vurgulamaz. Tam da bu nedenle türlere dair çerçeve çizerken ayırt edici vasıflarla birlikte ihlaller; genelgeçer tanımlarla birlikte de tarihsel bağlam göz önünde bulundurulmalıdır. Süreklilik ve değişim hatlarını takip etmek, türlere *zeitgeist* ile birlikte bakmanın ön koşuludur.

Jean Starobinski’nin 2010 yılında Türkçeye *Eleştirel İlişki*³ şeklinde çevrilen kitabının “Özyaşamöyküsünün Biçemi” başlıklı bölümü hem otobiyografinin çerçevesini çizer hem de tarihsel güzergâhı aktarmak suretiyle Jean-Jacques Rousseau’nun *İtiraflar*’ını konumlandırma yoluna gider. “Gerekli şartlar”ın aktarılması, geleneksel anlamda özyaşamöyküsünün ne anlama geldiğinin ve Rousseau’dan hareketle özyaşamöyküsünün hangi patikaya evirildiğinin irdelenmesi bu kısa bölümü betimsel olmanın ötesine taşır. Bu bölüme “bir kişinin kendisi tarafından hazırlanmış yaşamöyküsü”⁴ tanımıyla giriş yapan Starobinski sonrasında şöyle devam eder: “Burada söz konusu olan, tam anlamıyla, yazınsal bir tür değildir; işin özüne indirgenmiş haliyle, bu koşullar önce anlatıcı ile öyküleme kahramanının özdeşliğini gerektirir; sonra da ortada

¹ Terry Threadstone, “Talking About Genre: Ideologies and Incompatible Discourses,” *Cultural Studies*, 3.1 (1989), 122.

² Steve Neale, “Türe İlişkin Sorular,” *Tür Kuramları: Temel Metinler* içinde, haz. Jale Özata Dirlıkyapan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 140.

³ Kitabın orijinal ismi *La Relation Critique* olup ilk olarak 1970 yılında yayımlanmıştır. “Özyaşamöyküsünün Biçemi” kısmının orijinali ise “Le Style De L’*autobiographie*”dir. Yazı boyunca Türkçe çeviriden yararlandım. Bazı muğlak kavramları/çevirileri berraklaştırmak için parantez içine kavramların orijinalini yazdım. Ayrıca yazı boyunca birbirinin yerine geçecek biçimde bazen “otobiyografi” bazen de “özyaşamöyküsü” kullanımını tercih ettim.

⁴ Jean Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” *Eleştirel İlişki* içinde, çev. Gülnihâl Gülmez (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 81.

betimleme değil, tam olarak öyküleme olmasını gerektirir.”⁵ Starobinski otobiyografinin bir portre olmadığını dile getirirken otobiyografi için zaman dizisinin gerekliliğinin de altını çizer. Kişinin kendisi tarafından hazırlanmış yaşamöyküsü, anlatıcı ile öyküleme kahramanının özdeşliği ve betimleme değil öykülemenin olması otobiyografi adlandırmasının gerekli şartlarıdır. Dillendirilen temel çerçeve dışında ise Starobinski’ye göre özyaşamöyküsü için zorunlu bir biçem yoktur.

Starobinski’nin otobiyografiye dair tespitlerinin birinci maddesini⁶ oluşturan bu çerçeve hem betimsel (*descriptive*) hem de eleştirel bir bakışla ilerleyen bu bölümün zeminini teşkil eder. Otobiyografi ile biçem arasındaki ilişki bireye özgü olarak tanımlandıktan sonra ikinci maddede şu şekilde bir açıklamaya gidilir: “Biçem, yazma ediminin şimdiki zamanına bağlıdır: Dilin ve yazınsal uzlaşının özgürlük payına ve yazan kişinin (*scripteur*) bunu nasıl kullandığına bağlı olarak ortaya çıkar.”⁷ Starobinski’nin dillendirdiği üzere özyaşamöyküsünün biçemi (*style*) şimdiki zamana bağlılığıyla birlikte düşünülür. Otobiyografi, kaçınılmaz bir şekilde, geçmiş deneyimlerin şeffaf bir şekilde dile getirilmesinden ziyade retrospektif bir bakışa mahkûmdur. Buradaki tartışma ise geçmişin nasıl dile getirileceği hakkındadır. Tecrübe edilirken zorunsuzlukları bünyesinde barındıran, neden-sonuç ilişkilerinden azade bir şekilde deneyimlenme potansiyeli bulunan ve fragmanter bir şekilde hatırlanan geçmiş özyaşamöyküsüne nasıl tercüme edilmelidir sorusundan hareketle şöyle bir tartışma ortaya çıkar: Retrospektif bir şekilde “geçmiş ben”e göndermede bulunma, geçmişin aslına uygun bir şekilde aktarılmasına engeldir. Hatta eleştirmenler, konu ister Rousseau ister Chateaubriand olsun, “biçemin kusursuzluğunun, anlatının içeriğini kuşkulu kıldığını ve geçmişin doğruluğu ile öyküleme durumunun şimdiki zamanı arasında perde oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Her biçemsel özgünlük, mesajın kendisini bozar gibi görünen bir artık bilgi içerir.”⁸ Kimi eleştirmenlere göre biçemin şimdiki zamana bağımlılığının anlatının içeriğini kuşkulu kılmasına karşı Starobinski “sapma olarak biçem” (*style comme écart*) kavramını ortaya atar. Eğer ki biçem içeriğe eklenen bir biçim yahut bir süs olarak değil de bir sapma olarak düşünülürse biçemdeki “artık bilgi” olarak konumlandırılan unsurlar bireysel farklar olarak görülmeye başlanacaktır. Geçmişin olduğu hâliyle, şeffaf bir şekilde aktarılması zaten nâ mümkindür; böylesi bir ortamda “özyaşamöyküsel biçem en azından o *andaki* bir gerçekliğin ileticisi gibi görünecektir. Anlatılan olaylar ne kadar şüpheli olursa olsun, yazı hiç olmazsa ‘kalemi tutanın’ kişiliğiyle ilgili ‘gerçek’ bir görüntüyü ortaya çıkaracaktır.”⁹ İçerik birincil, biçem ise ikincil unsur olarak ele alındığı takdirde biçemin içeriğe sadakati tartışılabilir bir konumdur. Fakat, “sapma olarak biçem, daha ziyade, *şu anda var olan bir gerçeğe sadakat* ilişkisi içinde görünür.”¹⁰ Biçemi içeriğin bir süsü olarak gören

⁵ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 81.

⁶ Bu bölüm yedi maddeden oluşur. Fakat metnin orijinalinde de Türkçe çevirisinde de altıncı maddeden sekizinci maddeye atlanmıştır.

⁷ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 82.

⁸ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 83.

⁹ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 84.

¹⁰ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 84.

“Özyaşamöyküsünün Biçemi”: Sapma, İkilik-Birliktelik ve İtirafar

anlayışa karşı Starobinski, özyaşamöyküsü yazarlarının özgünlüklerinin biçemsel sapma kavramıyla açıklanabileceğini düşünür. Geçmişin hakikatinin olduğu gibi aktarılmasının mümkün olmadığı ortamda, bugünün hakikatini önceleyerek “yazarların psikik özgünlükleri”nin peşinden gitmek, farka açılarak otobiyografi yazarının hakikatine yaklaşmak anlamına gelecektir.

Biçemsel sapma kavramıyla otobiyografinin şimdiki zamana bağlılığının negatif çağrışımlarını giderme amacı güden Starobinski, dördüncü maddeyle birlikte birtakım “ikilik”leri ve “birliktelik”leri vurgulayarak otobiyografi yazınına açıklama yoluna gider. Dördüncü maddedeki ilk ikili hat “öyküsel sözcelem” (*l’énonciation historique*)¹¹ ve “söylem”dir (*discours*). “Öyküsel sözcelem” geçmiş olayların anlatısına işaret ederken “söylem”, “bir konuşucu ve dinleyiciyi ve birincisinde ötekini herhangi bir biçimde etkileme niyetini varsayan sözcelemi”¹² imler. “Öyküsel sözcelem”de geçmiş olayların anlatımı basit geçmiş zamanın (*passé simple*) kullanımıyla sağlanırken “söylem”de -di’li geçmiş zaman (*passé composé*) kullanılır.¹³ Starobinski bu ayrımı dile getirdikten sonra Michel Leiris’nin ve Jean-Paul Sartre’ın özyaşamöykülerinde “sözcelem özelliklerinin (*ben* diye yazan bir konuşucuya bağlı bir söylem) öykü özellikleriyle (aorist kullanımı) bir arada bulunduğunu”¹⁴ belirtir. Starobinski’nin buradan hareketle sorduğu soru ise şudur: “Yoksa, özyaşamöyküsünde *söylem-öykü* diye adlandırabileceğimiz bir karma biçim mi var karşımızda?”¹⁵ Bu retorik sorunun ardından Starobinski, özyaşamöyküsünün geleneksel biçiminin iki uç noktada yer aldığını belirtir. İki ucun ilki “üçüncü tekil kişi kullanan anlatı” olarak dillendirilirken ikincisi salt monologdur. Üçüncü tekil kişi kullanılan anlatı, nesnel tarihçi rolünü üstlenen anlatıcı üzerinden ilerlerken anlatı kişinin ilginç yanları, “nesnellik yoluyla bir kalıcılık gerçekleştiren *o* adılına bırakılır.”¹⁶ Üçüncü tekil şahıs kullanan anlatıda olaylar ön plana çıkarken salt monologda “vurgulanan ‘ben’dir, olay değil.”¹⁷

Özyaşamöyküsünün geleneksel biçimindeki ikiliği vurguladıktan sonra Starobinski beşinci maddede başka bir ikili hattın altını çizer: “Kişisel deneyimin önemi, bunları bir başkasına aktarmanın yerindeliği.”¹⁸ “Kişisel deneyimin önemi” denirken “ben”in geçmişiyile şimdiki hâli arasındaki yarılmanın kuruculuğu vurgulanır. “Başkasına aktarmanın yerindeliği” denirken metnin muhatabının Tanrı ve insandan oluşan bir “çift dinleyene” işaret ettiği söylenir. Anlatıcı ve muhatap konusunu ise şu şekilde açıklar Starobinski: “Sürekli özne işleviyle *ben*, kendisine bağlı

¹¹ Metindeki anlamı açısından “l’énonciation historique” kavramı “tarihsel sözcelem” olarak da çevrilebilir.

¹² Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 85.

¹³ Basit geçmiş zaman yahut *passé simple* genellikle tarihî olayların anlatımında kullanılır. *Passé composé*’nin Türkçedeki karşılığı ise -di’li geçmiş zamandır.

¹⁴ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 85.

¹⁵ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 85.

¹⁶ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 86.

¹⁷ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 86.

¹⁸ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 86.

olan ve söyleme gerekçesini sağlayan *sen*'in varlığıyla da desteklenir. Burada Saint Augustinus'un *İtirafı*'nı düşünüyorum: Yazar²⁰ okurlarına din ve erdem konusunda örnek olma isteğiyle Tanrı'ya seslenir.¹⁹ Ben ve Sen²⁰ arasındaki ilişkiye dair burada birkaç unsurun altını çizmek gerekiyor. İlk olarak muhataptan bahsetmek gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkar: Ben, metnini inşa ederken hem Tanrı'yı hem de insanı birlikte düşünüp hareket etmek zorundadır. "Tanrı metnin dolaysız dinleyenidir."²¹ Burada özne sınanmış ve hatadan dönmüş bir şekilde kendini "mutlak doğruluğa" adar. Ben'in Tanrı'yı açıkça muhatap alması, aktarılanların doğruluğunun teminatı gibidir. Diğer bir deyişle, zikredilen ben, "insanın kalbinin içini görenin önünde herhangi bir şeyi nasıl çarpıtabilir ya da gizleyebilirdi?"²² Bununla birlikte Ben'in aktarımlarının diğer muhatabı da insanlardır. "Onlar, varsayılan varlıklarıyla, itirafın söylemselliğini meşrulaştırmaya yarayacaktır."²³ Öyküleme Tanrı'dan ziyade insan içindir. Sen kümesinin Tanrı ve diğer insanlardan oluşan çift dinleyenli hâli, "gerçeği söylemsel, söylemi de gerçek"²⁴ kılar. Öte yandan Sen kümesinin çift dinleyenli olmasının dışında Ben kümesinde de bir yarıktan bahsetmek gerekir: "Eğer, varoluşun geçmiş dönemlerinde din değiştirme, yeni bir hayata giriş, Tanrı'nın inayetinin birden belirişi gibi bir değişim, kökten bir dönüşüm olmasaydı, bir özyaşamöyküsü için yeterli gerekçe bulunmayacaktı."²⁵ Böylesi bir durumda, yalnızca üçüncü tekil şahıs anlatılar inşa edilirdi; bireyin kendi içindeki dönüşümünün aktarımına ihtiyaç duyulmazdı. Bundan dolayı, Ben'in şimdiki hâlinin "geçmişteki eyerlik" biçimlerinden farklı bir konumda olması gerekir. Burada Ben yalnızca başka bir zamanı (geçmiş) anlatmaz, başka bir kişiyken yaşadıklarını da şimdinin gözüyle değerlendirerek anlatır.

Altıncı maddeyle birlikte Jean-Jacques Rousseau'nun *İtirafı*'na odaklanan Starobinski, bu sayede özyaşamöyküsündeki süreklilik ve değişim güzergâhlarını da gösterme fırsatı elde eder. Rousseau'nun ayırt edici vasfı Tanrı'nın konumuyla ilgilidir: "Sözlerinin gerçekliğini doğrulamak için, Rousseau, Augustinus'un yaptığı gibi, ilahi gözün orada hazır bulunmasını diler. Ama Rousseau bunu ilk ve son kez, giriş bölümünde zikreder. Metnin içinde, artık bir daha ne Tanrı'yı yardıma çağırma vardır ne ona söz yöneltme."²⁶ Bunun yerine Rousseau, anlatısına hayalî dinleyiciye yönelerek devam eder: "Tanrı'nın geleneksel teolojideki işlevlerinden birkaçının mirasçısı olan şeyler, insanın içindeki duygular, vicdandır [...] Aşkın bir dinleyenini yerini, gerçekten sapmayan anlatımın pathosu alacaktır."²⁷ Rousseau örneği, muhatabın çift dinleyenli yapısının değişmeye başladığını gösterir. Rousseau'nun öncesinde Sen kümesinin insanlar dışında

¹⁹ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 87.

²⁰ Buradan itibaren "Ben" ve "Sen" spesifik bir anlama karşılık geldiğinden ilk harfleri büyük yazmayı tercih ediyorum.

²¹ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 87.

²² Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 87.

²³ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 87.

²⁴ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 87.

²⁵ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 88.

²⁶ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 90.

²⁷ Starobinski, "Özyaşamöyküsünün Biçemi," 90.

“Özyaşamöyküsünün Biçemi”: Sapma, İkilik-Birliktelik ve *İtiraflar*

Tanrı’yı da içermesi söylemi gerçek kılarken, Tanrı yerine hayali dinleyiciyle kurulan ilişki “aşkın dinleyen” unsurunu ortadan kaldırır. Rousseau’nun yöntemi, “o andaki duygunun içtenliğini kopya eden içtenliği”dir,²⁸ bu sayede metin “gösterişli biçimde ‘kendi kendine göndermede bulunur’ hale gelir, kaçınılmaz olarak yazarın kendi ‘iç’ gerçeğine göndermede bulunduğunu savlar.”²⁹

Anlaşılan odur ki Saint Augustinus’un *İtiraflar*’ında mevcut olan çift dinleyenli yapının içerisindeki Tanrı figürü söylemi gerçek kılarken Rousseau’nun *İtiraflar*’ında Tanrı-gerçek ilişkisi yerini büyük oranda “anlatının pathos”una ve kendi kendine göndermede bulunmaya bırakır. Buradan hareketle Starobinski son maddesini Rousseau’nun biçem çeşitliliğindeki iki tonaliteye ayırır: Eleji tonu ve pikaresk ton. Eleji tonu, “yitirilmiş mutluluk duygusunu dile getirir”³⁰ iken pikaresk ton, “geleneksel olarak, belli bir rahatlık ve ‘saygınlık’ derecesine erişmiş olan, dönüp serüvenlerle dolu bir geçmişe ve başlangıçtaki marjinal durumuna bakan bir kişiye mal edilir.”³¹ Augustinus’un *İtiraflar*’ındaki geçmiş günahlarından sıyrılan “ben”in şimdiki konumundan yola çıkarak bir anlatı inşa etmesinden ziyade Rousseau’nun geçmişi konumlandırışı karşıt duyguların bir aradılığıyla donatılıdır. Bu minvalde Rousseau’nun konumuna dair son cümlelerini ise şöyle dile getirir Starobinski: “Öyleyse geçmiş, sırasıyla, özlem konusu da olabilir, ironi konusu da; şimdiki zaman, sırasıyla, bayağılaşma durumu (ahlak açısından) olarak da, üstün bir durum (entelektüel açıdan) olarak da görülür.”³²

Özetle, Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi” bölümüyle hem otobiyografiye dair bir çerçeve çizip “tür”ün şimdiki zamanla kurduğu ilişkiye dair bir önerme ortaya atar hem de Jean-Jacques Rousseau’nun *İtiraflar*’ı üzerinden “tür”deki kırılma anına işaret eder. “Gerekli şartları”yla birlikte otobiyografinin ne olduğunun dile getirilmesi, otobiyografinin modernite öncesindeki konumu ve son olarak da türün Rousseau’yla birlikte değişimi süreklilik ve değişim hatlarını görünür hâle getirir. Sapma olarak biçem kavramı otobiyografiye nasıl bakılması gerektiğine dair bir önerme ortaya atarken sırasıyla öyküsel sözcelem-söylem; üçüncü tekil kişi kullanan anlatı-salt monolog; kişisel deneyimin önemi (geçmiş ben-şimdiki ben)-başkasına aktarmanın yerindeliği (çift dinleyen/Tanrı ve insan) ikilikleri ve birliktelikleri otobiyografiyi hem betimler hem de tarihselleştirir. Son olarak Rousseau’nun konumunun aktarılmasıyla ise otobiyografide aşkın bir muhatabın yerine, büyük ölçüde, insanın duygularının ve vicdanının geçtiği dillendirilir. Böylece türe dair olan bir tartışma tarihselleştirilmek suretiyle modernite-tür tartışmasına da evrilmiş olur.

²⁸ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 91.

²⁹ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 91.

³⁰ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 91.

³¹ Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 92.

³² Starobinski, “Özyaşamöyküsünün Biçemi,” 93.

Kaynakça

- Neale, Steve. "Türe İlişkin Sorular." *Tür Kuramı: Temel Metinler*. Editör Jale Özata Dirlikyapan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.
- Starobinski, Jean. *Eleştirel İlişki*. Çeviren Gülnihâl Gülmez. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Threadgold, Terry. "Talking about Genre: Ideologies and Incompatible Discourses." *Cultural Studies* 3.1 (1989): 101-127.